

ו א ד א

ב. ושמי ה': ובשמי ה' (א"ע); וענין הכתוב כי נראה לאבות בשם אל שדי שהוא מנהיג העולם ועשה אתם נסים גדולים שלא נתבטל בהם נוהג העולם — ברעב פדה אותם ממות, יבמלחמה — מידי חרב, ונתן להם עושר וכבוד וכל טובה, אבל בשם ה' אשר בו נהיה כל הוה לא נודע להם לברא להם חדשות בשנוי סדרי הטבע (על"פי הרמב"ן).

ו—ז. ה. זהוצאתי... והצלתי... ונאלתי... ולקחתי... והבאתי אתכם אל הארץ...: והוצאתי אתכם ממצרים והצלתי אתכם מרדיפות המצרים, וגאלתי אתכם לחלוטין, ולקחתי אתכם לי לעם — זוהי הגאולה הרוחנית והשלמה, והיא אפשרית רק בארץ ישראל, ולכן — והבאתי אתכם אל הארץ (על פי הזוהר).

ו—ז. זהוצאתי... והצלתי... ונאלתי... ולקחתי...: ארבעה הלשונות האלה של גאולה, אשר כנגדם קבעו חז"ל ארבע כוסות של יין בליל הפסח, מראית על ארבע מדרגות של שחרור בני ישראל וגם של הכשרתם לקבל את התורה, כי הרי אין עבדים, העסוקים בעבודת חומר ולבנים, מסוגלים לעמוד במעמד הר סיני — בלי הכנה מדרגת לכך; והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים: שהוא עסק חומר ולבנים — ויצאו מזה בשעה שהגיעו למכת ערוב; ועדיין היו בחזקת משועבדים לעבדות, עד שהגיעו למכת ברד, ואז החל להוקיר את ישראל, ועל זה כתוב: והצלתי אתכם מעבדותם; ועדיין היו תחת דעת המלך, ובמכת בכורות הגיעו למעלת בני חורין ועל זה כתוב: וגאלתי; אח"כ העלה אותם הקב"ה למעלת — ולקחתי אתכם לי לעם. אחרי המדרגה הרביעית הזאת באה עוד מדרגה חמישית — וידעתם כי אני ה' אלהיכם — תדבקו בה' ותדעו אותו, ובהתאם למדרגה החמישית הזאת מדברת הגמרא על כוס חמישית, והרמב"ם פוסק שהכוס החמישית היא מצוה ואיננה חובה: אולי מפני שלמדרגה החמישית לא כל ישראל באים (ע"פ הנצי"ב).

ו. בזרוע נטויה: שתהיה ידו נטויה עליהם עד שיוציאם (רמב"ן).

ז. ולקחתי אתכם לי לעם: כאשר תקבלו את התורה על הר סיני (א"ע). וידעתם כי אני ה' אלהיכם: מצוה זו היא ראשונה לכל המצוות — לדעת את ה', היינו לדעת שיש מושל עליון שהוא ברא את הכל והוא רבון העולם (על פי הזוהר).

ח. והבאתי אתכם אל הארץ: ישראל היה לעם לפני שקבל את ארצו (ה). מורשה — בירושה היא לכם מאבותיכם וגם אתם תהיו מורשיים אותה לבניכם (ב"ש). מורשה: וכן תורה צוה לנו משה מורשה — לא רק ירושה לאותו

הדור שקבלוה. כי אם גם שיוירשוה לבניהם אחריהם (על פי בחי'י). מורש ה: לא רק לזמן שאתם תהיו בה, אלא אפילו בשעה שאתם גולים ממנה הרי היא שלכם (הנצי"ב).

י"ב. לפני ה': הוא אמר זאת לעצמו — בפני ה', בהתפללו אליו (ה. והנצי"ב).
י"ג. ויצום אל בני ישראל: במדרש — ויצום אל בני ישראל הזהירום על עבודה זרה שהיו בני ישראל עובדים במצרים, ככתוב ביחזקאל (ח, ז') ביום בחרי בישראל ואמר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (בחי'י). ויצום אל בני ישראל: על מה צום? על שלוח עבדים (ירושלמי ואש השנה פ"ג הלכה ה').

י"ד. אלה ראשי בית אבותם: אנשים, אשר פעלו גדולות לטובת עמם, היו לפנים נערצים עד כדי כך, שהעם היה שוכח את מוצאם והיה חושב אותם לאלהים: הן יודעים אנו גם על יהודי אחד שזכה בעיני רבים למדרגה כזו — דוקא מפני שמוצאו לא היה די ברור. כדי למנוע טעות כזאת, מספרת התורה, לפני שהיא מתחילה לתאר את גאולת בני ישראל ממצרים ע"י משה ואהרן, על מוצאם הם, שנולדו מעמרם, — הם המדברים אל פרעה בשם ה' (ה.).

ט"ו. ואהרן: משפחת אהרן נכרתה ממצרים או במדבר כי איננה נזכרת בפרשת פנחס (א"ע). וצחר: הוא זרח (א"ע).

י"ח. ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועזיאל: על שלשה בני קהת: עמרם ויצהר ועזיאל — מפרש בניהם, ועל חברון לא פירש; ואם תאמר כי לא היו לו בנים, והלא בחומש הפקודים כתוב: ומשפחת החברוני, ולמה לא פירש כאן בני חברון? — לפי שאינם נזכרים בתורה לפנינו: אבל אלה שלשה — עמרם ויצהר ועזיאל — הוזכרו בניהם בתורה: עמרם — בשביל אהרן משה ומרים; בני יצהר — בשביל קרה, דכתיב: ויקח קרח בן יצהר (במדבר ט"ז, א'): בני עזיאל — בשביל מישאל ואלצפן, דכתיב: ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עזיאל, דוד אהרן (ויקרא י', ד') (רשב"ם).

כ"ו. הוא אהרן ומשה: אצל הלידות מקדים אהרן למשה ולענין הדבור מקדים משה לאהרן (רשב"ם).

פ ר ק ז

ב. ואהרן אחיך ידבר אל פרעה: ואף על פי שלא נזכר אהרן בכל פעם בבוא משה אל פרעה ידענו כי לעולם יחדיו באו (א"ע).

ג. ואני אקשה את לב פרעה: פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות רבות חנם נתחייב למנוע ממנו דרכי התשובה (רמב"ן ע"פ הרמב"ם).

ד. והוצאתי את צבאתי את עמי בני ישראל מארץ מצרים: זוהי יציאה מקומית, ולא יציאה לחירות (הנצי"ב).

ה. והוצאתי את בני ישראל מתוכם: זוהי יציאה רוחנית, והיא גאולה שלמה (הנצי"ב).

ו. ויעש משה ואהרן: עתה כלל, כי ע"י אהרן וגם ע"י משה נעשו האותות, ואחר כן יפרש כל אות ואות (א"ע).

ז. ומשה בן שמונים שנה: הזכיר שנותיהם, ולא מצאנו בכל המקרא נביאים שהזכירם הכתוב שהתנבאו בזקנותם רק אלה, כי מעלתם גדולה מכל הנביאים כי לאלה לבדם נתנה התורה, וכל הנביאים הם נביאי תוכחות או עתידות (א"ע).

ט. תנו לכם מופת: תנו מופת כדי שנדע ונכיר שאתם נביאי ה' כאשר דברתם (א"ב).

קח את מטבך: מטה אהרן ולא מטה משה, מפני שמטה משה היה קדוש יותר ולא רצה הקב"ה לטמא אותו במטות של החרטומים (על פי הוהר).

י"א. ויקרא גם פרעה: כאשר ראה שמשה אמר לאהרן לעשות את המיפת, צוה גם פרעה לחרטומיו לעשות פלא כזה (על פי כו"ק).

ויקרא גם פרעה: כמו ויקרא פרעה גם... (ב"ש). בל הטיהם: להט מגורת להט החרב (בראשית ג', כ"ד), והוא כמו ברק ואש עוברת וזאת היא אחיות עינים (א"ע).

ט"ו. הנה יצא המימה: כדרך השרים לטייל בבקר ולרכב אנה ואנה (רשב"ם).

י"ז. הנה אנכי מכה: „אנכי” — שליחו של ה' ואהרן שהכה את היאור היה שליחו של משה (על פי א"ע).

י"ח. והרגה: שם מין כולל לכל שרץ המים (א"ע).

י"ט. קח מטבך: להכות ביאור; ונסה ידך: כנגד כל רוחות השמים על שאר מימי מצרים (על פי א"ע).

מימי מצרים: יש הבדל בין מימי ובין מי. לשון מימי נזכר על המים הראויים לשתייה, כמו ונתן מימיו (במדבר כ', ח'), וברך את לחמך ואת מימך (שמות כ"ג, כ"ה), מימינו בכסף שתינו (איכה ה', ד'), ולשון מי נזכר רק על שאינם ראויים לשתייה, כמו: מפני מי המבול (בראשית ז', ז'), כי מי נח זאת לי (ישעיה י"ד, ט'), מי הים (שמות ט"ו, י"ט) (בחיי על פי רס"ג). שכח: מי הירדן יכרתון (יהושע ג') (א"ע); ובירדן שהזכיר הכתוב את שניהם: מי ומימי, לפי שהירדן היו קצת מימיו ראויים לשתייה וקצתם לא (בחיי על פי רס"ג). מי מי: מלת מים כאשר היא סמוכה אל סמן המדבר לעולם היא כפולה, כמו מימי ומימך. ומצאנו מי על לשון יחיד. „כי מי נדה לא זורק” (במדבר י"ט, י"ג) (א"ע).

כ"א. מתה: טעמו למעלה, שהוא לשעבר, אבל (בראשית ל', א') מתה אנכי להבא, טעמו למטה, ומתה עלי רחל' (בראשית מ"ח, ז') — טעמו למעלה שהוא לשעבר (רשב"ם).

כ"ב. ויעשו בן חרטומי מצרים: ויש לשאול: אם על ידי אהרן הפכו כל מימי מצרים לדם, אנה מצאו החרטומים מים והפכום? והתשובה: אהרן לא הפך רק המים שהיו על הארץ, לא המים שהיו תחת הארץ, והחרטומים חפרו והוציאו מים והראו כי נהפכו לדם (א"ע).

כ"ד. ויחפרו: דעת המפרשים כי ו"יחפרו" הוא מלשון חפירת אדמה. אבל אם כן חסרה תיבת "להוציא" מים לשתות, שהרי אין חופרים המים, אלא האדמה; לכן נראה שהוא מלשון ויחפרו לנו את הארץ (דברים א', כ"ב) שמשמעו: חפוש, ופירושו ויחפשו... מים לשתות (הנצי"ב).

כ"ה. אחרי הכות ה' את היאור: ברגע שהכה אהרן את היאור במטהו הכה ה' את היאור במכת דם (על פי א"ע).

כ"ו. ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה: שתי פעמים היה משה מתרה את פרעה בשתי מכות, ובשלישית לא היה מתרה. וכן כל הסדר: בדם ובצפרדע התרה — ובכנים לא התרה; בערוב ובדבר התרה — ובשחין לא התרה, בברד ובארבה התרה — ובחושך לא התרה (רשב"ם). במכה הראשונה היתה ההתראה בפומבי, ובשניה — למלך לבדו (אב). ואין הקב"ה מתרה בפרעה רק במכות אשר בהן עלולה לבא מיתה לאדם (רמב"ן).

כ"ח. ועלו: כי הנהר לעולם שפל מן העיר (א"ע).

פ ר ק ח

ב. ותעל הצפרדע: נקרא שמה צפרדע שהיא יודעת מתי בקר (צפרדע):

שכל הלילה היא מקרקרת ובבקר היא שותקת (מ"ב).

ג. ויאמר למחר: אמר רב שמואל בן חפני: מנהג האדם לבקש שתסור המכה ממנו מיד, וחשב פרעה כי מערכת כוכבי השמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה יודע כי עתה הגיע עת סור הצפרדעים, על כן נסהו והאריך ואמר: למחר (ע"פ א"ע); בעבור שאמר: "למתי אעתיר לך", חשב פרעה כי בקש זמן ועל כן נתן לו זמן קצר ואמר: "למחר" (רמב"ן).

ז. וסרו: באה המלה הזאת מלרע, הפך המשפט, וכמוהו (בראשית מ' ט"ו)

כי שמו אותי בבור (א"ע).

ת. ויצעק משה אל ה'... ט. ויעש ה' כדבר משה: מעצמו ובלי ציווי מה'

אמר משה לפרעה: "התפאר עלי למתי אעתיר לך" — ובשביל זה הוצרך לצעוק

לה' שיקיים דבר עבדו בזה, וזכר כאן הכתוב, שעשה ה' כדבר משה. צעקת משה היתה, איפוא, כצעקת אליהו בהר הכרמל שתדד האש על קרבנו — מפני שנכנס באיתו נסיון בלי מאמר ה', הוצרך להתפלל הרבה שיסכים ה' לדבר ההוא (ע"פ א.ב.).

ט. וימתו הצפרדעים מן הבתים מן החצרות ומן השדות: אבל לא מן היאור, כמו שאמר משה (פסוק ה') רק ביאר תשארנה (על פי יש"ר).

י"ג. ויעשו כן: אף על פי שלא עשה המעשה אלא אהרן, אמר, "ויעשו" על האמירה שאמר משה לאהרן שיכה במטה והוא הכה (בה"ט).

וידך את עפר הארץ: מכל המכות שנעשו במצרים עשה אהרן שלש במטהו, והן — הדם, הצפרדע והכנים; שלש עשה הקב"ה לא ע"י משה ולא ע"י אהרן, והן: הערוב, הדבר ומכת בכורות (בשלש אלו היתה הריגת בני אדם ושאר בעלי החיים), שלש עשה משה רבנו בעצמו, והן הברד, הארבה והחושך, ומכה אחת עשו משה ואהרן יחד, והיא השחין (א.ב.).

י"ד. ויעשו כן החרטומים בלהטיהם: אמר, "ויעשו כן" שהכו בעפר ועשו את אותם הלהטים כמו שעשו בדם ובצפרדע, כדי להוציא את הכנים, אלא לא יכלו להוציאם (על פי הרמב"ו).

ט"ו. אצבע אלהים הוא: שלשה דברים נקראו אצבע אלהים: הגלגלים, הלוחות והכנים. הגלגלים — שנאמר: "כי אראה שמיד מעשה אצבעותיך" (תהלים ח', ד'); הלוחות — דכתיב, "כתובים באצבע אלהים" (שמות ל"א, י"ח); והכנים דכתיב: "אצבע אלהים הוא" — להורות יכלתו יתברך בפחות שבנבראים ובגבוה ועליון שבנבראים, שהכל שוים אצל יכלתו יתברך (בחיי על פי רט"ג).

אצבע אלהים הוא: מכת מדינה ולא על ידיהם של אלה היה זה (דשב"ם), החרטומים הודו כי זה בא מאת אלקים ואחר כך בשאר המכות לא קרא עוד פרעה לחרטומים והם לא הכניסו את עצמם לעשות כמעשה משה ואהרן (אוה"ח על פי הרמב"ו).

י"ז. וגם האדמה אשר הם עליה: מקום שאין בתים שם (א"ע). וגם האדמה אשר הם עליה: הקרקע אשר עליו הבתים ימלא נחשים וזולתם מהשוכנים במעבה האדמה, באופן שלא יהיו בטוחים גם בלילה בבית סגור. (ס).

י"ח. והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן: בעבור היות המכות הראשונות עומדות איננו פלא שתהיינה בארץ מצרים ולא בארץ גשן, אבל זו מכה משולחת, וכאשר תעלינה החיות ותשחחנה כל ארץ מצרים ראוי היה בטבען שתבאנה גם לארץ גשן, לכך הוצרך לאמר, "והפליתי את ארץ גשן", — שתנצל כולה בעבור שעמי עומד עליה, כי רובה של ישראל היא (רמב"ו). והפליתי: לשון זה של תבדל לא ישמש כי אם בהבדל שנעשה בדרך פלא ולזה לא נמצא במעשי אדם

כי אם בהקב"ה העושה נפלאות לבדו, כמו: והפלה ה', (שמות ט', ד') הפלה חסדיך (תהלים, י"ז, ז') אשר יפלה ה' (שמות י"א, ז') (כ"ק על פי ה"ל).

י"ט. ושמתו פדת בין עמי ועמך: שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו החיות איש יהודי לא יזיקוהו (רמב"ן). ושמתו פדת: מן היום שהוא והלאה נסתלק השעבוד מבני ישראל, ופרעה צוה שלא יעבדו עוד, וגם המצרים לא היו מענים אותם (א.ב.).

למחר יהיה האות הזה: שלא תאמר מקרה הוא היה לנו (רשב"ם).

כ"ב. לא נכון לעשות כן: וביאר שני טעמים, ראשית, כי אין זה כבודך לעשות כן בארץ לזכות את תועבת מצרים, ושנית, גם מצדנו לא נוכל, כי מי יוכל לשמור שאחד מהעם לא יזרוק אבן עלינו (הנצי"ב). תועבת מצרים: כי הם לא אכלו כל דבר חי ולא מה שיצא מן החי, והיו מתעבים מי שאוכל זאת, והמקנה שהיה להם — הגנה הטוסים והגמלים והתמורים למשא ולרכב, הבקר לחרוש והצאן לצמר (ע"פ א"ע).

כ"ג. דרך שלשה ימים נלך במדבר: ומשה לא אמר לפרעה שישבו (א"ע).

כ"ה. מחר: הגביל את הזמן כפי מה שפרעה הגבילו בענין הצפרדעים (על

פי הרמב"ן).

כ"ו. ויעתר אל ה': כ"ז. ויעש ה' כדבר משה: ויעתר משמעו דברי חפלה,

לפי שלא היה הדין נותן לכך, שהרי גם עתה הציג פרעה תנאי שלא כדבר ה', במה

שאמר רק הרחק אל תרחיקו ללכת (הנצי"ב).

כ"ח. גם בפעם הזאת: כמו שהכביד את לבו במכת הצפרדעים (על פי

הרשב"ם).

פ ר ק ט

ב. ועורך מחזיק כם: אעפ"י שהקלת השעבוד, אבל בכל זאת אתה עוד

מחזיק כם (הנצי"ב).

ג. הנה יד ה' הויה במקנך: מן הערוב היית נצול במגדלים ובמבצרים, אבל

עתה לא תוכל להציל את בהמתך מן הדבר שהוא בידי שמים (ב"ש). במקנך

אשר בשדה: התרה אותם בהווה כי רוב המקנה בשדה, אבל היה הדבר גם

במקנה אשר בבית כמו שאמר (פסוק י') וימת כל מקנה מצרים (רמב"ן).

ד. ולא ימות מכל לבני ישראל דבר: כמו: אין נגרע מעבודתכם דבר,

כליכר כל שהוא (כ"ד).

ה. ויעש ה' מועד: שלא יאמרו מכת מדינה הוא (רשב"ם).

ז. עד אחד: אפילו אחד, כמו לא נשאר בהם עד אחד (שמות י"ד, כ ח)

(א"ע).

י. באדם ובבהמה: (וכן פסוק י"ט — העז את מקנך) — ומאין היו להם בהמות אחרי שמח כל מקנה מצרים בדבר? — קנו מבני ישראל או הביאו מארצות אחרות (א.ב.).

י"ד. כי בפעם הזאת: זוהי הקדמה לכל ארבע המכות הבאות, „באחב" (על פי א.ב.).

את כל מגפתי: רש"י אומר: למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות, ומצאתי בכתב יד ישן של רש"י (והנוסח הזה היה גם לפני אברבנאל): מכת בצורת — וכן נראה לי עיקר (מ"ב); ולא היה בכל המכות שפחד פרעה מהן כמו מזאת, שאמר ה' הצדיק (בה"ט).

אל לבך: לא אמר „בך" כמו שאמר בעבדיך ובעמך, כי מכת בצורת איננה נרגשת למלך כי לא יחסר לחמו, אבל הוא גוגעת אל לבו, כי יצר לו בצרת עמו (שד"ל).

ט"ז. ולמען ספר שמי בכל הארץ: אינו שב אל פרעה ואינו הטעם שפרעה ישוטט בעולם לספר כבוד ה', ורק יסופר שמו יתברך בכל דור ודור בעבור אלה האותות שעשה (א"ט).

י"ח. למן היום הוסדה: לא בא להגיד שטרם הוסדה היה בה ברד, אלא לא ראו בה כן אבותיכם ואבות אבותיכם. (על פי הרמב"ן).

י"ט. שלח העז: ולא נתן משה עצה לאותו רשע, אלא להודיע שהירא דבר ה' משתכר (ב"ש). שלח העז: והיתה העצה הזאת בחמלת ה' כי מכת הכרד לא שלחו אלא להשחית יבול הארץ ולא על האדם (ומב"ן).

כ"ב. נטה את ירך: נטית היד במטה היתה ככתוב (פסוק כ"ג) ויט משה את מטתו; על השמים: הוא האויר (א"ט).

כ"ג. ותהלך אש ארצה: הפך תולדותיה, כי היא למעלה עולה (א"ט).

כ"ד. אשר לא היה כמהו בכל ארץ מצרים: והפלא הגדול ביותר במצרים הוא שאין הגשמים יורדים שם, ואין דרך להיות שם ברד (מ"ב. על פי א.ב.).

כ"ז. ואני זעמי הרשעים: גם העם חטא, כי פרעה תחלה נתיעץ עמי ככתוב (שמות א', ט') ויאמר אל עמו והם הסכימו לו (על פי שד"ל).

כ"ח. ורב מהיות קלת אלהים: כי רב הוא להושיע שלא יהיו קולות אלקים וברד (בחיי על פי ת"א) קלת אלהים: קליו דלוט כאליו מן קדם ה' — קולית של קללה כאלה מאת ה' (ת"א). ולא תספון לעמוד: ולא תוספון לאתעכב — ולא תוסיפון להתעכב (ת"א).

כ"ט. אפרש את כפי אל ה': אפרש ידי בצלו קדם ה' — אפרש את כמי בתפלה לפני ה' (ת"א).

ל. כי מרם תיראון: ארי עד כען לא אתכנעתון — כי עדיין לא נכנעתם

(ת"א); כי טרם תיראון: כי טרם זה, כלומר טרם שאפרוש את כפי ויחדלו הקולות והברד, אתם יראים את ה', ובסור המכה תשובו ותמרו את פיו (הרמב"ן על פי א"ע).

ל"א—ל"ב. והפשתה והשערה נכתה... והחטה והכפמת לא נכו: אלה הם דברי משה אל פרעה: ידעתי כי טרם סור המכה תיראון ואחרי כן תשובו ותמרו את פיו, אבל אם הפשתה והשערה נכתה הרי החטה והכוסמת, שהם כל חיתכם, לא נכו במכה הזאת, והן בידי ה' לאבד אותם מכם אם תשובו ותחטאו לפניו(על פי הרמב"ן).

ל"ב. כי אפילת הנח: מלשון אפל, והטעם שהיו עוד תחת הארץ ולא נראו (על פי א"ע).

ל"ד. וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות: ובפסוק שלפני זה כתוב בסדר הפוך — ויחדלו הקולות והברד והמטר לא נתך ארצה (בחי' ובה"ט): פרעה בקש רק שיחדלו הקולות והברד (פסוק כ"ח) וכאשר ראה שחדל גם המטר חזר לחטאו הראשון וחשב כי מקרה הוא, ולא סר בתפלת משה, וזהו שכתוב ויוסף לחטא: הוא ועבדיו: כמו שאמר משה (פסוק ל') אתה ועבדיך, ובמקום אחר לא מצאנו לשון זו (ח. על פי א"ע).

ל"ד. ויסף לחטא: הוכיר עתה ויוסף לחטא בעבור שהודה ואמר: חטאתי הפעם (א"ע).

ב א

פ ר ק י

ב. ולמען תספר: למשה ידבר שהוא כנגד כל ישראל (א"ע).

ואת אתתי אשר שמתי בם: ובפסוק א' כתוב: „למען שחי אתתי אלה בקרבך". לשון „שת" הוא בענין הקבוע לזמן מרובה, כמו (בראשית ג', ט"ו) ואיבה אשית בינך לבין האשה, רצונו לומר שתתמיד האיבה בכל חיי האשה וזרעה, ולכן הונח השם „שת" על היסודות הקבועים תחת הבנין (תהלים י"א, ג') כי השתות יתרוסן, ולשון שימה הוא אינו קבוע תמיד, כי אם לפי שעה, כמו בראשית מ"ד, כ"א) ואשימה עיני עליו. לדור אשר ראה בעיניו את האותות של יציאת מצרים, היו האותות האלה ראיות קבועות לכל ימי חייהם, על האמת הנרמזת בהם, ולכן אמר למען שתי אתתי אלה בקרבך, אבל לדורות הבאים יהיו האותות האלה ראיות

רק בזמן שיוכרו אותם ויחשבו עליהם, ולכן אמר „אשר שמתיי“ (על פי כו"ק).
 ג. ויבא משה ואהרן אל פרעה: ידענו כי לא יבא משה אל פרעה בלא
 אהרן עמו, כי הוא המליץ, והזכיר עתה משה ואהרן בעבור שהושבו שניהם וגרשם
 באחרונה, שלא עשה כן בכל המכות (א"ע), ויאמר לו אליו...: אין ספק שה'
 צוהו שיאמר כן, והכתוב קצר למעלה ולא אמר כי אם בא אל פרעה (יש"ר).

עד מתי מאנת: מלח „מתי“ מורה על העתיד, כמו שכתוב: עד מתי יהיא
 זה לנו למוקש (פסוק ז') או: מתי אבא ואראה פני אלהים (תהלים מ"ב, ג'), והיה
 ראוי שיאמר כאן: עד מתי תמאן. לכן נראה לי לפרש: עד מתי — תדחה את קיום
 הבטחתך „ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד“? מאנת לענות מפני! לכן אינני
 רוצה להאריך לך עוד זמן, אלא היום — שלח עמי ויעבדוני, ולא — הנני מביא
 מחר ארבה בגבולך! (אב.).

ה. את יתר הפלטה: היא החטה והכוסמת שהיו אפילות בשעת הברד, ועתה
 גדלו (יש"ר על פי הרמב"ן).

ואכל את כל העץ: יקלקלהו כמ: והיה לאכול (דברים ל"א, י"ז), כי אכל את
 יעקב (תהלים ע"ט, ז') (ט). העץ הצמח לכם: כי הברד שבר את כל עץ
 השדה, ומה שיצמח אחריו יאכל הארבה (ושב"ט). הצמח לכם מן השדה:
 מה שכתוב למעלה (ט, כ"ה) ואת כל עץ השדה שבר — משמעו שבר הענפים, ואחר
 כן התחילו העצים להוציא פרח והנצנים נראו, והארבה אכל פרחיהם והשחיה הכל
 (ע"פ הרמב"ן).

ו. ימלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים: מפני שהוא חטא תחילה
 ואחריו חטאו עבדיו ואחרי כן כל מצרים, כמו שפרש רש"י (פרק ז', כ"ח) בענין
 הצפרדעים (על פי כ"י).

ז. ויפן ויצא מעם פרעה: בלי רשותו (א"ע). ויפן ויצא: אמרו חז"ל:
 משה ראה שעבדי פרעה פונים זה לזה ברמיזות ומאמינים לדבריו ויצא משם מיד
 כדי שיטלו עצה לעשות השובה (אב. על פי הרמב"ן).

ויפן ויצא: לא רצה לשמוע מה יענו לו, כי ידע שאין בם אלא לשון שקר
 ושלא ישגיחו בדבריו, מאחר שה' הודיעו שהוא הכביד את לבם (יש"ר).

ו-ז. ויצא מעם פרעה ויאמרו עבדי פרעה אליו: אבל לפני משה לא רצו
 להראות כי מפחדים ממנו (בה"ט).

ז. ויאמרו עבדי פרעה אליו: הרעב. שיבא ממכת הארבה אשר ישמיד
 את אשר השאיר הברד, נוגע לעבדי פרעה יותר מאשר לפרעה, שיש לו אוצרות
 חטים (על פי כ"י) ויאמרו עבדי פרעה אליו: לא הסכימו לשלח את בני
 ישראל בהחלט, כי הרי ה' אמר (פסוק א') כי אני והכבדתי את לבו ואת לב
 עבדיו, אלא רצו שילכו באופן שבודאי יחזור, ולכן, כאשר אמר משה בנעריצו

ובזקנינו נלך, ופרעה גרשו, לא יספו עבדיו לדבר עוד (על פי אוה"ח). זה: זה משה האיש או זה העם (צ"ה); זה: דבר זה שאתה מעכבם (ח).

ת. ויורשב את משה ואת אהרן: יתכן, שלא חפצו לשוב, כי לא נצטוו על כך מאת ה'. אבל עבדי פרעה הפצירו בהם עד ששבו (על פי אב.).

ט. כי חג ה' לנו: ובחג נמצאים ביחד הקטנים עם הגדולים (על פי ח.), ומצוה על כולנו לחוג לפני ה' (רמב"ן).

י. כי רעה נגד פניכם: אתם חושבים רעה בלבבכם, וזה מוכיח: הוי חכמים בעיניהם ונגד פניהם נבונים (ישעיה ה', כ"א) (רשב"ס). רעה נגד פניכם: אתם תורשים רעה בלבבכם, כמו לא אשית נגד עיני דבר בליעל (תהלים ק"א, ג') (ה).

י"א. לכו נא הגברים: והטף יהיה לערבון. (מ"ב).

י"ב. נטה ירך על ארץ מצרים... ויעל על ארץ מצרים: אמר שתי פעמים ארץ מצרים ללמדנו שעל ארץ גשן לא עלה הארבה (אב.). את כל עשב הארץ — נכלל בזה גם ירק העץ וגם עשב השדה כלקמן פסוק ט"ו (הנצי"ב).

השאר הברד: ובפסוק ט"ו נאמר „אשר הותיר הברד“, השאר — מובנו למטרה מסוימת, נותר — מה שנשאר מבלי להתכוון אליו (על פי כו"ק).

י"ג. על כל ארץ מצרים: ולא נזכרת הבדלה בין ארץ מצרים ובין ארץ גושן, שעוד מעט יצאו היהודים ממצרים, ולא להם יהיה יתר הפליטה מירק העץ ועשב השדה (על פי ע.).

י"ד. ואחריו לא יהיה כן: בארץ מצרים (על פי הרמב"ן בשם רבנו חננאל).

ט"ו. ויכס את עין כל הארץ: היא השמש, ולכן ותחשך הארץ (אב. על פי א"ט).

ט"ז. ולכם: הוסיף לומר „ולכם“ בעבור שגרש אותם בקלון מאת פניו (א"ט). וימהר פרעה: לא נאמר לשון וימהר בשום מכה ומכיון שמהר פרעה לקרא למשה ולאהרן לא נכנס הארבה לבתים כמו שכתוב בפסוק ו' (על פי כ"י).

י"ו. שא נא חטאתי: בקש מה', שהרי משה ואהרן אינם יכולים לישא חטאיו לה', ולפיכך לא אמר: שאו (הנצי"ב).

שא נא חטאתי: שכן הקב"ה שמך אלקים עלי (על פי הרמב"ן) שא נא חטאתי: שגרשתיך מלפני (צ"ה).

ויסר מעלי רק את המות הזה: רק — יותר לא אשאל ממך שתעתיר בעדי, וקראו מות כי אחרי הברד והארבה לא נשארה להם שום מחיה (אב.). ויסר מעלי רק את המות הזה: ולא אמר אני אשלח את העם, כי ידע שלא יאמינו לו מאחר שהתל בהם כמה פעמים (יש"ר).

י"ח. ויצא מעם פרעה: ולא ענהו דבר, כמו שעשה בצפרדע ובערוב יבכרד (יש"ר), לפי שמשה היה בכעס עליו על שגרשו, לא השיב לו מענה (אב.).

כ"א. נטה ירך על השמים: אל השמים (בזו"י); על איתו חלק כהאיר הנקרא שמים (0).

וימש השך: החושך יכריח את המצרים למשש בלכתם, כמו: המישי את העמודים (שופטים ט"ז, כ"ו) (ה).

כ"ב. ויט משה את ידו: ובשאר המכות הטתה את מטהו (אוה"ח).

כ"ג. לא ראו איש את אחיו: לא היה התישך הזה אפיסת אור השמש בלבד, כי אם אד עבה מאד ירד מן השמים והיה מכבה כל נר — כי אלמלא כך היו משתמשים בנרות, וגם היה מורגש שהיה בו כמו ממש, כדברי רבותינו (על פי הרמב"ן).

לא ראו איש את אחיו: מלשון האח לפניו מבערת (ירמיהו ל"ה, כ"ב), שאפילו היו להם אש ונרות, לא היו רואים (אב), ולא קמו איש מתחתיו: מביטו, כמו (להלן ט"ז, כ"ט) שבו איש תחתיו, כי אנה ילכו בלא אור? (א"ע).

שלושת ימים: מאחר שהאריכה המכה כל כך ולא יכלו קום מתחתיהם, היו מתים ברעב ובצמא, לולי שבאו בני ישראל לעזור להם ולהאכילם ולהשקותם, ובראות המצרים שישראל משלמים טובה תחת רעה, אבדה שנאתם אליהם, ולכן השאלום בעין יפה ונבדו את משה (על פי יש"ר).

ולכל בני ישראל היה אור במושבתם: במושבתם של מצרים, כי בכל מקום שהישראלים נכנסו היה האור עמו (ח"ב על פי הרשב"ם); במושבתם: אפילו במושבתם של המצרים, כי לא הזכיר כאן בארץ גושן כמו בערוב ובברד, והחושך למצרים נגרם על ידי כך שעיני המצרים הוכו באפלה על ידי גוף חדש שהמציא הקב"ה טמוך לעיניהם (וזהו „וימש חשך“), ושמונע מהם את האור (על פי יש"ר).

כ"ד. ויקרא פרעה אל משה: אף על פי שבכל המכות קרא למשה ולאהרן, מכל מקום לא קרא עכשו כי אם את משה, כי ידע שכאשר נולד משה נתמלא כל הבית אורה, וחשב שאולי היה זה סימן על העתיד שתהיה לו הסגולה להביא את האור במקום החושך (כ"י).

רק צאנכם ובקרכם יצג: כי אנשי מקנה היו, וכל רכושם וחילם במקנה היה וחשב פרעה כי לא יגיחו כל ממונם ויברחו (הרמב"ן).

רק צאנכם ובקרכם יצג גם טפכם ילך עמכם: אם רק צאנכם ובקרכם יוצג, כסכים אני שגם טפכם ילך עמכם, כאשר אמרתם, והקדים את התנאי (על פי אוה"ח).

כ"ה. גם אתה תתן בידנו זבחים ועלת: לא אמר משה דבר זה על מנת להעשות, ולא עשה כן כלל, אבל הם דברי חזק ויאמר כי תכבד מאד יד ה' עליו ועל עמו, עד כי גם זבחים ועולות יכל אשר לו יהפוך ויתן בעד נששו (רמב"ן). כ"ה—כ"ו. גם אתה תתן בידנו זבחים ועלת... וגם מקננו ילך עמנו: לא

נזכר שפרעה הוסיף מקנה משלו (ע); גם אתה תתן — היינו, אפילו אם אתה תתן בידנו זבחים ועולות — גם אז ילך כל מקננו עמנו, ומצינו "ו" (וגם מקננו) במקום "אלא", כגון (בראשית מ"ב, י') לא אדוני ועבדיך באו לשכור אוכל, כי ממנו, היינו, ממקננו נקח לעבד את ה' אלקיני (על פי אב).

כ"ו. פי ממנו נקח לעבד את ה' אלהינו: בכל התורה לא נמצא בקרבנות לשון עבודה רק במקום הזה, כי משה דבר עם פרעה על פי דרכו (מ"ב).

כ"ז. ולא אבה לשלחם: בכל מה שקדם אמר לשון מאון וכאן אמר לא אבה, וענינו על המואס דבר בטבע נפשו (יש"ר).

כ"ח. כי ביום ראתך פני תמות: והוא ראה אותו אחר כן בלילה (על פי אוה"ח).

תמות: תהיה חייב מיתה כמורד במלכות (א"ע).

כ"ט. כן דברת: אבל לא כן תעשה (אוה"ח) לא אסף עוד ראות פניך: פעם אחת אחרי צאתי, כי במכת הבכורות לא ראהו וטעם (שמות י"ב, ל"א) ויקרא למשה ולאהרן — שהלך עד פתח ביתם וצעק בחשך קומו צאו מתוך עמי, או ששלח להם על ידי המצרים, ויתכן שיאמר לא אוסיף עוד ראות פניך בהיכלך כמו שפירש א"ע (על פי הרמב"ן).

פ ר ק י א

א. ויאמר ה' אל משה: פרשה זו מספרת את אשר אמר ה' למשה במדין, כי למה יצוה ה' פעמים על שאילת כלים ממצרים? (אוה"ח).

עוד נגע אחד אביא על פרעה: בקצת מן המכות האריך הכתוב בהודעת ה' למשה על דבר המכה, וקצר בהודעת המכה לפרעה, ובקצתן להפך, וכאן הוא מקצר בהודעת ה' למשה ומאריך בהודעת משה לפרעה (ראה את הפסוקים ד'—ח') (א"ב). מזה: מכאן — מכאן (ת"א).

כשלתו כלה גרש יגרש אתכם מזה: הוא התחיל בגרוש משה ואהרן, אבל כש לחו, כשתבוא העת שישלח אתכם, אז את כולכם יגרש (על פי כ"י). כלה: לא יחשוב עוד שישלח אתכם למשך שלשה ימים, אלא לגמרי יוציאכם לתרות (הנצי"ב).

א—ב. כשלתו כלה גרש יגרש אתכם מזה — דבר נא באזני העם: מפני שתהיה או בהלה גדולה ולא יוכלו להתמהמה, צוה שישאלו איש מאת רעהו עתה — נא: עתה (א"ע), לפני בא הבהלה הזאת (על פי אב).

ב. דבר נא: במשך שלשה ימי החושך לא אבד מרכושם של המצרים דבר, אעפ"י שהיה נהרגים יכלו לקחת כל מה שחפצו מכלי שירגיש בזה איש. איזה רגש

של כבוד צריך היה להתעורר בלבם של המצרים כלפי היהודים ומנהיגם! ויוכל להיות, שמשה והיהודי לא חפצו לנצל את הרגש הזה כדי לבקש מתנות, על כן כתוב: "נא" — בבקשה לעשות זאת! (ה).

באזני העם: לשון "באזני" מורה שלא יהיה נשמע לאחרים זולתם (כמו בהתחלת ויגש) (הנצי"ב).

באזני העם: שלא ישמעו המצריים ויטמנו (מ"ב).

וישאלו: לשם מתנה גמורה, כמו (תהלים ב', ח'): "שאל ממני ואתנה גויים נחלתך (רשב"ם), וכן אמר גדעון (שופטים ח'): "אשאלה מכם שאלה ותנו לי איש נזב (כו"ק).

ב. איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה: קודם מתן תורה היו כל הבריות חברים כאחד, אבל לאחר מתן תורה כשהחזיר הקב"ה את התורה על כל אומה ולשון ולא קבלוה, עד שקבלוה ישראל, יצאו כל עובדי הכוכבים מהאחזה והרעות (עם ישראל), (בחי"י).

איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה: בזה גלה לנו הכתוב שבצרת החושך נתפייסו המצרים עם ישראל בעבור שהטיבו עמהם באותם שלשת הימים שלא קמו איש מתחתיו, ולכן קראם בשם רעים (יש"ר).

כלי כסף וכלי זהב: ולא אמר שמלות, כמו לעיל (פרק ג', כ"ב) ולמטה (י"ב, ל"ה) (בה"ט).

ג. ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים: שלא היו אנשי מצרים שונאים אותם על המכות, אבל אומרים: "אנחנו הרשעים ועושים חמס וראוי שיחונן אתכם ה'" (על פי הרמב"ן).

בעיני עבדי פרעה ובעיני העם: אבל לא בעיני פרעה שבקש להמיתו (אב).

ד. אני יוצא בתוך מצרים: ענינו: כחו יצא ויתגלה בתוך מצרים, כתרגומו: אנא מתגלי (אב).

ה. זמת כל בכור: הן בכור לאב והן בכור לאם (ח).

זמת כל בכור בארץ מצרים: לא אמר והרגתי אלא ומת, היינו על ידי שליח המשחית, אחרי שה' יתברך יסיר מהם את הכח השומר על חייהם (על פי אוה"ח).

מבכור פרעה: הוא בכור האב, עד בכור השפחה: הוא בכור האם (הנצי"ב). אשר אחר הריחים: ולהלן הוא אומר: עד בכור השבי אשר בבית הבור; שני הפסוקים אחד הם, כי בכור השבי הוא אחר הריחים שהיו מטחינים אותם כמו שנאמר (שופטים ט"ו, כ"א) ויהי טוחן בבית האסורים (רשב"ם), אלא משה במאמרו לפרעה, שהיה ביום, אמר אחר הריחים, כי ביום שפחה עובדת, וכאשר חלה מכת בכורות, היה לילה, ואז איננה עובדת, כי אם רק נמצאת בבית הבור (כו"ק על פי א"ע).

היוצא על כסאו: דעתיד למתב על כרסי מלכותיה — אשר עתיד לשבת על כסא מלכותו (ת"א).

עד בכור השפחה אשר אחר הריחים: אשר עתיד לטחון אחרי הריחים (א.ב.).

ו. צעקה גדולה... אשר כמוהו לא נהיתה: הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד. כגון: המחנה האחת והכהו (רשב"ם).

ז. ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשנו: במקום שיהיו כל בני ישראל, היינו, כולם ביחד יהיו ישראל — לא יחרץ כלב לשנו (אוה"ח). לא יחרץ: לשון תנועה בזריזות כמו (ש"ב ח') אז תחרץ, והענין שאפילו כלב לא יניע את לשונו לנבוך ולהזיק לבני ישראל (יש"ר).

ח. וירדו כל עבדיך אלה אלי: אולי לא היה ביניהם אף בכור אחד, או אף על פי שהיו ביניהם בכורות הוציאם מכלל המכה, כדי שיתבזה פרעה בפני אלה אשר בפניהם בייש את משה ואהרן (על פי אוה"ח).

והשתחוו לי לאמר: סתם השתחוויה משמע בתחינה ובבקשה (הנצ"ב).

בחרי אף: כשפרעה היה בחרי אף (מ"ב).

ט. ויאמר: וכבר אמר (א"ט).

לא ישמע אליכם פרעה: בהתראת מכה זו, עד שתחול עליו המכה בעצמה (בחי'). למען רבות מופתי: זו מכת בכורות, ואמר מופתי כדי לכלול בזה קריעת ים סוף וניעור מצרים בתוכו (כו"ק).

י. ומושה ואהרן עשו את כל המפתים האלה: הם המופתים הנוכרים למעלה, כי במיתת בכורות אין למושה ואהרן בה שום מעשה (רמב"ן). ואמר את כל המופתים כי על הרוב ידבר (כו"ק).

פ ר ק י ב

ב. ראשון הוא לכם: שאיננו ראשון בשנה, אבל הוא ראשון לשם שנקרא לו לזכרון גאולתנו, וכבר הזכירו רבותינו זה הענין ואמרו: שמות חדשים עלו עמנו מבבל כי מתחילה לא היו להם שמות אצלנו והסבה לזה כי מתחילה היה מנינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב: ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון, חזרנו לקרא החדשים כשם שנקראים בארץ ככל להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י, כי אלה השמות

ניסן, אייר וזולתם שמות פרסיים הם ולא ימצאו רק בכפרי נביאי בבל ובמגלת אסתר (ומב"ו).

ג. דברו אל כל עדת ישראל לאמר: בפסוק „ואם כל עדת ישראל ישגרו (ויקרא ד', י"ג) מפרש רש"י: כל עדת — אלו סנהדרין, ולכן נאמר כאן „לאמר“ (על פי אזה"ח).

בעשור לחדש הזה ויקחו לכם: יום שבת היה, ולפי שעשו בו ישראל מצוה ראשונה, נקרא שבת הגדול (ח).

שה לבית: הבתים, המשפחות, הן היחידות שמהן נבנה העם העברי! (ה).

ד. מהיות משה: מלאתמנאה על אמרא — מלהמנות על שה (ח"א). ולקח הוא ושכנו: מכאן שהתורה חסה על ממונם של ישראל, שלא יבא לידי נותר (ח"ב). ושכנו הקרוב אל ביתו: אעפ"י שיהיו מצרים רבים שוכנים בין בית עברי לבית רעהו, קרא שכנו אותו העברי שהוא יותר קרוב לביתו משאר העברים (ס).

ז. על הבתים: בבתים (ח).

ח. ומצות על מרורים יאכלוהו: שעורו — ואכלו את הבשר בלילה הזה, צלי אש, ובמצות עם מרורים יאכלוהו — את הבשר, ועל מרורים כמו עם מרורים, ויותר נכון כי „מצות“ נמשך למעלה — ואכלו את הבשר צלי אש ומצות, וחזר וצוה עם מרורים יאכלוהו לבשר שנוצר (על פי הרמב"ו).

ט. ובשל מבושל במים: ואמר „במים“, כי גם הצלי נקרא מבושל כמו שכתוב בפסח יאשיהו (דברי הימים ב', ל"ה, י"ג) ויבשלו את הפסח באש כמשפט (א"ט). (עיין רש"י בדברים ט"ז, ז').

כי אם צלי אש: לפי שצריך לאכלו בחפזון, ועל הבשול צריך להתאחר יותר מאשר על הצלי (בה"ט). ראשו על כרעיו: כל זה דרך מהירות (רשב"ם).

י"ב. ועברתי בארץ מצרים: ואתגליתי בארעא דמצרים — ואתגלה בארץ מצרים (ת"א) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים: המצרים היו עובדים את הבקר ואת הצאן שכן כתוב (שמות ח', כ"ב) הן נזכרת תועבת מצרים לעיניהם, ובמיתת הבכורים כתוב (פסוק כ"ט) וכל בכור בהמה, ולכן הוצרך לספר אחר כך שעשה ה' שפטים באלקי מצרים (על פי יש"ר).

ובכל אלהי מצרים: בכל גדולי מצרים, כמו נתתיך אלהים לפרעה; עד אלהים יבא דבר שניהם; — לשון גדולה, שגדולים מתו עם הבכורות, כי כל זה לשון בכור כדכתיב (תהלים פ"ט) אני בכור אתנהו (ב"ש).

אני ה': לא שליחי ה', הנוהגים במדת הדין, כי אם ה', הנוהג במדת הרחמים, כדי שינצלו בני ישראל, אף על פי שלא היו ראויים להצלה. (על פי בחי"ג).
י"ג. וראיתי את הדם ופחתתי עליכם: אין הדם מונע הנגף, אלא למדך

הכתוב כי מי שהאמין בהקב"ה אמונה שלמה ותלה בו בטחונו ולא חשש לאימת פרעה ולגזרתו וזבח בפרהסיא תועבת מצרים ונתן מדם הפסח על המזוזות ועל המשקוף — הרי זה צדיק, וראוי הוא שהקב"ה יגן עליו מן הנגף (בחי"י).

י"ד. והיה היום הזה לכם לזכרון: עד עכשו דבר בפסח מצרים, ומכאן ואילך מדבר בפסח דורות (פ.ח).

ט"ו. **שבעת ימים מצות תאכלו:** מצוה זו לדורות, ואף על פי שהסתפקו במצות שהוציאו ממצרים ששים ואחת סעודה, לא היה המצוה לאכול מצות רק לילה ראשון (פ.ח).

י"ח. **בראשון:** בחדש הראשון (א"ע). בניסן (ת"א).
כ"א. ויקרא משה לכל זקני ישראל: על כל הפרטים של מצות הפסח הזהיר את בני ישראל, ולזקנים צוה לעשות את הדברים שמהם יכול העם לפדו מפני המצרים (א.ב). משכו: אם יש לכם. וקחו: קנו אם אין לכם (א.ב).
כ"ב. אל המשקוף ואל שתי המזוזות: ולעיל (פסוק ז') כתוב ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף (צ"ה).

זאתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר: שלא יראו אתכם המצרים בשעת מות בכוריהם וירשיעו אתכם (על פי א.ב).

כ"ג. וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח ה' על הפתח: אין הדם סימן הנחוי שהקב"ה יראה אותו כדי שיפסח על הבית, אלא מלוי מצות השם למעשה הוא תנאי הכרחי לעזרתו של ה', (וכן גם לרעה) — (בראשית ו', ה') וירא ה' כי רבה רעת האדם, אין הקב"ה לוקח בחשבון את המחשבות הרעות, לבד מהרהור עבודה זרה) (על פי הזהר).

כ"ד. ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם: הוא דבר הפסח עצמו שאמר למעלה „ושחטו הפסח“, ולא מתן הדמים הסמוך כאן, כי בפסח מצרים בלבד נצטוו בכך (רמב"י).

כ"ו. מה העבודה הזאת לכם: זוהי שאלת אנשים, אשר נעשו זרים לה' ואשר מעריכים כל עבודה רק על פי מדת התועלת החמריה אשר הם רואים בה (ה.ח).

כ"ח. כן עשו: הכפיל הכתוב „כן עשו“ אחרי שאמר וילכו ויעשו (וכן גם להלן פסוק ג') לבאר שלא הפילו דבר מכל אשר צו (על פי הרמב"י).

ל"א. צאו: הדגש ב„צדי“ מורה שהמלה הזאת נאמרה בקול מחריד אוזן שומעיו (הוצי"ב) (עיין בראשית י"ט, י"ד).

גם בני ישראל: עד עתה לא קראם פרעה בני ישראל, כי אם עם (יש"ו).

בדברכם: שתלכו דרך שלשת ימים (א"ע).

ל"ב. כאשר דברתם: וגם מקננו ילך אתנו (א"ע) ועשה חלוק בין העם והמקנה (בדברכם — כאשר דברתם) לפי שחשב כי על העם צוה ה', אבל על

המקנה צמר משה מעצמו (על פי אב).

וברכתם גם אתי: וגם תברכו אותי (ושב"ס).

ל"ג. כי אמרו כלנו מתים: עתה מתו הבכורות ואם נמתין למכה אחרת

ימותו גם הפשוטים (ב"ש).

ל"ד צררת בשמלתם: וכך נהגו העולם לחת האפיקומן לזחת המפה זכר לצרורות בשמלתם (ח) על שכמם: שהיו חמוריהם טעונים כלי כסף וכלי זהב ושמלוח (ח, מ"ב).

ל"ה. ובני ישראל עשו כדבר משה: אף על פי שזה מעשה בלתי הנוג לנזוב דעת גוי, הנה הם עשו זאת כדבר משה, ונביא שיאמר לבני ישראל על פי ה' לעבור על מצוה אחת כהוראת שעה — כמו שעשה אליהו בהר הכרמל וכדומה — שומעים לו — חוק מעבודה זרה (על פי אה"ח).

ל"ו. בשש מאות אלף: כתוב במדרש שהיה חסר אחד וצרף הקב"ה עצמו עמהם כמו שאמר: ואנכי אעלך, וכמו שבירידה היו שבעים חסר אחד ומלא הקב"ה את המנין שנאמר אנכי ארד (מ"ב).

ל"ז. כי לא חמץ... וגם צדה לא עשו להם: בני ישראל חפצו גם במצרים לאפות מצות אבל לא יכלו לעשות זאת במצרים. כי גורשו משם ולא יכלו להתחממה (כדי לאפות), והתרחש נס שהבצק לא החמיץ בדרך מרעמסס לסוכות, והודיע הפסוק טעם הנס הזה, שאילו החמיץ הבצק היו צריכים לשרפו ולא היה להם מה לאכול, כי גם צדה לא עשו להם (על פי יש"ר).

מ"ג. כל בן נכר: כל בר ישראל דישתמד — כל בן ישראל שימיר את דתו (ת"א).

מ"ד. ומלתת אתו: לרצונו, שישוב לדת ישראל אם הוא בן מצוה (א"ע *). מ"ו. ועצבם לא תשברו בו: לפי שהפסח נאכל על השובע, ואם היו שוברים עצמות היה נראה כרעב (בה"ט).

מ"ח. ועשה פסח: והוא רוצה לעשות הפסח (א"ע) יקרב לעשותו: יוכל להתקרב עם חבורות ישראל כדי לעשותו, אבל אין עושים תבורה שכולה גרים שמא לא ידקדקו בו, ולכן לא אמר „ועשהו" (על פי כו"ק בשם ר"ח חגיו). מ"ט. תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם: אין מקבלים גרים על מנת שיקיימו רק קצת המצוות, כי התורה נמוס אחד שלם היא, עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע (מ"ב).

ולגר הגר בתוכם: ולגיורא דיתגירון ביניכון — ולגר שיתגייר ביניכם (ת"א).

* עיין שו"ע יו"ד הלכות עבדים, סימן רס"ו הלכות ג, ד, ה.

ג. ויעשו כל בני ישראל... כן עשו: וכבר הזכיר זה למעלה. — אולי זה על הפסח שעשו במדבר סיני שמלו הגרים (א"ע).

פ ר ק י ג

ב. קדש לי: עם משה ידבר כי הוא כנגד כל ישראל (על פי א"ע).

ג-ד. ולא יאכל חמץ — היום אתם יצאים: קרי בו ולא יאכל חמץ היום בו אתם יוצאים בלבד, כי בפסח מצרים חל אסור חמץ רק על היום הראשון של פסח (פסחים כ"ח).

ה. אשר נשבע: דבר ה' — שבועה (מ"ב על פי הרמב"ן).

ז. מצות יאכל: בא הפועל בלשון יחיד והשם בלשון רבים, וכן (ויקרא י"א, ל"ח) יתן מים על זרע. (במדבר י"ט, כ') מי גדה לא זרק עליו, וכן (במדבר כ"ו, נ"ד) יותן נחלתו — הפועל לשון זכר והשם לשון נקבה (כ"ק). בכל גב לך: בכל רשותך, כי בשם גבול נכלל גם כל השטח שמן הגבול לצד פנים, וכן (שמות י', י"ט) לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים, (ירמיהו ל"א, ט"ז) ושבו בנים לגבולם (כ"ק).

ח. בעבור זה: מלת בגלל מתקשרת עם הסבה הקודמת, ומלת בעבור — עם המטרה המושגת אח"כ (כ"ק).

בעבור זה עשה ה' לי: בעבור זה שעשה ה' לי אני עובד עבודה זאת (על פי ושב"ם) זה, זו — ענינם „אשר“, כמו (שמות ט"ו, ט"ז) עם זו קנית, עם זו גאלת, (תהלים קמ"ב ג') באורח זו אהלך, (שם ע"ד, ב') הר ציון זה שכנת בני (שם ק"ד, ח) אל מקום זה יסדת להם (ש"ד ז').

ט. לאות על ירך: יד ברוב המקרים — היד השמאלית, כמו (ישעיהו מ"ח, י"ג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, או (שופטים ה', כ"ו) ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים (א"ע בשם ר' משה הכהן).

י"א. אל ארץ הכנעני: הזכיר הכנעני לבדו כי הוא אב לכולם (א"ע).

י"ג. וכל פטר חמר תפדה בשה: לא היו לישראל בהמות טמאות כי אם החמורים לבדם, על כן לא יפדה בכור מין אחר (א"ע). תפדה בשה: לא אמרה תורה שה החמיר אלא להקל, שאם פטר החמור שוה עשרה סלעים יכול לפדותו בשה שוה דיגה, ואם אין לו שוה פודהו בשויו ונותן דמיו לכהן (כ"ק על פי בכורות י"א).

י"ד. מה זאת: ענין הבכורות, ולכן באה על זה התשובה בפסוק ט"ו.

ט"ו. ולטוטפת: לראיה, כמו (ב"ק צ"ב ב') שפיל ואזיל ועיניהו מטייפה, וכמו (ישעיהו ג', ט"ז) הלוך וטפוף תלכנה, שמביטית לכאן ולכאן לעיין אחרי הכתורים (ב"ש).